

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.176.1>

Data przesłania artykułu: 25.01.2022

Data akceptacji artykułu: 29.03.2022

ALEKSANDRA SAVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Srbija

(University of Belgrade, Serbia)

MILICA JAKUBJEC-SEMKOVOVA

Wrocławski univerzitet, Poljska

(University of Wrocław, Poland)

Везе из старине између Пољака и Срба. Како се принцеза Бањалука вратила у Бању Луку

Апстракт

У раду се говори о односима између Срба и Пољака. *Прича о принцези Бањалуци* један је од примјера али и резултата давних блиских културних и историјских веза ова два словенска народа. Представимо проналазак бајке, релације између два народа, могући историјски извор приче, те њеног аутора Хијеронима Морштина. Такође, биће говора о пољском епониму „бањалука”, преводу и транслатолошким изборима приликом припреме текста на српском.

Кључне речи: Принцеза Бањалука, Хијероним Морштин, Пољаци и Срби, транслатологија, епоним

Historical ties of Poles with Serbs: How Princess Banjaluka returned to Banja Luka

Abstract

This paper presents the relationship between Serbs and Poles, basing on *The Story of Princess Banjaluka*, as well as the result of the earliest cultural and historical contacts of the two Slavic peoples. We will introduce the discovery of the story, the relationship between the nations, pos-

sible historical sources of the story, and the author. Also, we will present some information about the eponym "banialuka," interesting facts regarding this translation, and translation choices made during the preparation of the book.

Keywords: Princess Banialuka, Hieronymus Morsztyn, Poles and Serbs, translatology, eponym

Historyczne związki Polaków z Serbami. Jak księżniczka Banialuka wróciła do Banja Luki

Streszczenie

Historia uciezka o zacnej królowie Banialuce Hieronima Morsztyna jest jednym z przykładów dawnych bliskich kontaktów historycznych i kulturalnych między Serbami a Polakami. Oprócz problemów związanych z genezą poematu i jego prezentacją artykuł przedstawia proces powstania eponimu „banialuka” oraz traktuje o problemach natury translologicznej związanych ze współczesnym przekładem poematu na język serbski.

Słowa kluczowe: księżniczka Banialuka, Hieronim Morsztyn, Polacy i Serbowie, translologia, eponim

Увод – о проналаску приче¹

Како то обично бива са необичним открићима, проналазак *Приче о принцези Бањалуци* био је сасвим случајан. Током претраживања часописа *Јужнословенски филолог* прочитала сам интересантан податак о Бањој Луци – да је опјевана у једној старој пољској пјесми, а како прикупљам занимљиве приче о градовима у Босни и Херцеговини, пјесму сам сачувала. Ускоро сам, у разговору са историчарима и професорима књижевности, али и претражујући доступну грађу, схватила да је та пјесма остала потпуно непозната не само српској историји књижевности већ да је и у Пољској објављена и анализирана прилично касно.

Фран Илешић (1871–1942), професор језика и компаративиста, године 1922–1923. у поменутом часопису објављује чланак „Словенске »етимологије«, у којем говори о својим сазнањима да у Пољској постоји необичан израз *banialuki*, забиљежен како у старим рјечницима тако и у модерним изразима (Илешић, 1922–1923, с. 83). Дискутујући са познаваоцима пољске књижевности и консултујући литературу, Илешић је сазнао да је пољски пјесник Хијероним Морштин написао „Забавну

¹ Овај рад представља знатно измијењену и допуњену верзију предговора Александре Савић *Приче о принцези Бањалуци*, објављене 2021. године у издању Удружења лектора Републике Српске и Удружења Пољака Бања Лука. Допуна Милице Јакубјец-Семковове почиње од дела насловљеног *Од имена града и принцезе до епонима*.

хисторију о одличној принцезињи из источних крајева Бањалуци” (Илешић, 1922–1923, с. 83) давне 1650. године и да је сасвим вјероватно да је овог барокног пјесника инспирисала управо варош у Босни и Херцеговини, те да је путем његове пјесме ријеч првобитно и ушла у пољски језик. Аутор на крају рада поставља два сасвим оправдана питања, од којих смо и ми пошли у анализи Морштинове фантастичне приче: „Зашто је Морштин своју јунакињу назвао баш Бањалуком?” и „Зашто је босанска Бања Лука дала повод да се њезиним именом назове један пољски роман у стиховима?” (Илешић, 1922–1923, с. 84).

На први поглед може нам се учинити да је град на Врбасу пуким случајем доспио у пољску књижевност, али што сам више истраживала, увиђала сам да су везе међу Србима (као и другим балканским народима) и Пољацима веома блиске и да њихови контакти сежу далеко у прошлост – а остваривали су се путем народне књижевности, приликом путовања, на војничким походима – прије свега против тада изузетно моћне и велике пријетње Турске, вјештим политичким маневрима, и, наравно, због природне блискостисловенских народа. Многи наши списатељи писали су о овој земљи и у њој проналазили инспирацију за своја дјела: Исидора Секулић насловила је један свој текст о Пољацима овако – *О Пољској мислити души је драго* (Секулић, 2003, с. 246–250), а у Кракову је студирао Иво Андрић.

Везе пољске и српске књижевности

Истраживање узајамних контаката пољске и српске књижевности можемо пратити још од XIX вијека, а „почеци пољског интересовања за Србију повезани су са формирањем романтизма који је проповедао идеју повратка ка извору сваке књижевности – ка народној песми. Истовремено, већ у 20-им годинама XIX века рађа се и учвршћује појам словенске узајамности о којој је још раније писао немачки филозоф Јохан Готфрид Хердер” (Јакубец-Семкова², 1996). у то вријеме постоји много превода са пољског, али се јављају и значајнији утицаји у књижевности – „пољска национална химна *Песма пољских легиона у Италији* (*Још Пољска није пропала...*) [*Pieśń legionów polskich we Włoszech* (*Jeszcze Polska nie zginęła...*)] Жузефа Вибицког оставила је, на пример, јасан печат на песмама двојице осведочених српских полонофила – *Improvvisata* Милоша Поповића и *Ajd! ajd!* Љубомира Ненадовића” (Буњак, 1999).

² Радови Милице Јакубец-Семкове, Ђорђа Трифуновића, Петра Буњака и Крешимира Георгијевића преузети су, у дигиталном издању, са странице *Растко* (<https://www.rastko.rs/rastko-pl/index.php>), одјељак Пољска – Библиотека пољско–српских културних веза.

Са друге стране, Ђорђе Трифуновић тврди да, ако би се „на једном месту окупила спорадична и, каткада, случајна оскудна грађа, показала би да су Срби рано почели да одлазе у далеку Пољску и да је занимање српског народа за Пољаке, наравно, у скромним сразмерама, постојало још у средњем веку” (Трифунџић, 1980, с. 59–67). Најприје су, наиме, у нашу средину вијести о овом словенском народу стизале посредством записа српских хроничара о ратовању Пољака и Турака (Трифунџић, 1980), што је разумљиво и веома важно и за наш рад, будући да су Пољаци и Срби (и други балкански народи) били на истој, хришћанској страни одбране од Турака. Побједу Пољске код Хоћима у XVII вијеку опјевао је и Иван Гундулић у *Осману*:

Владиславе, пољачкога
Славна краља славни сину,
чим тва пуни слава многа
свега сви’ета величину,
на спјевања ова обрати
величанство ведра чела,
у ки’ех ти иштем приказати
недобитна твоја дјела.
(Гундулић, 1990, с. 24)

Једном од првих цјеловитих студија о овом питању сматра се књига Крешимира Георгијевића (1907–1975) *Српскохрватска народна песма у пољској књижевности: Студија из упоредне историје словенских књижевности* из 1936. године, у издању Српске краљевске академије, у којој аутор и сам истиче да се о пољским преводима и везама са српскохрватском књижевношћу „код нас мало зна” (Георгијевић, 1936), те додаје да о утицају наше народне поезије на пољску умјетност има још мање података. Ти односи су у каснијим студијама истраживача из обје земље детаљније разрађени и на овој теми се „до сада, нарочито после II светског рата, радило врло много” (Топић, Буњак, 2015, с. 7). Милица Јакубјец-Семкова у својим радовима детаљно биљежи историју пољског интересовања за Србију која се односи на рецепцију народне пјесме, разматрања о књижевности и преводе српских аутора (Јакубјец-Семкова, 1996; Jakóbiec-Semkowowa, 1975; 1991), чиме су књижевни контакти из прошлости знатно расвијетљени.

Леђан град

Како се у науци о језику као доказ значајних контаката међу народима узимају топоними, у српској филологији истраживан је географски назив *Леђан град*, који се помиње у неколико народних пјесама, као што је доље поменута *Женидба Душанова*, а забиљежен је и у Вуковом рјечнику (Караџић, 1852, с. 324).

Женидба Душанова

Кад се жени српски цар Стјепане,
 надалеко запреси ђевојку,
 у Леђану, граду латинскоме,
 у латинског краља Мијаила,
 по имену Роксанду ђевојку;
 цар је проси, и краљ му је даје.
 (Карацић, 1845, с. 132)

Стојан Новаковић (1879) установио је да је Леђан име за Пољску и Пољаке и да је у српски језик назив дошао под утицајем мађарског и то поводом угарских и мађарских ратова са Турцима (Новаковић, 1879, с. 4). Овај суд потврђује и Александар Лома у књизи *Пракосово: словенски и индоевропски корени српске епике*, додајући да име изворно означава становнике необрађених поља (Лома, 2002, с. 58), како су се звали преци Пољака. у *Етимологијском рјечнику српског или хрватског језика* (1971) Петар Скок биљежи одреднице *Леђан* (народне пјесме, град латински) и *Леђанин* (краљ), те варијанте *Леден* и *Леген* (Скок, 1971, с. 284). Овај топоним сматра се потврдом најранијих веза између Срба и Пољака – оних из времена прије досељавања на Балкан (Лома, 2002, с. 58)³.

Гусле и народне пјесме

Постоји неколико записа о српским музичарима на пољском двору. Крешимир Георгијевић, историчар књижевности и преводилац, биљежи три помена српске народне пјесме на пољском језику (1936):

Први пољски аутор који говори о том да Срби певају јуначке песме јесте хроничар и песник Маћеј Стријковски (Maciej Strykowski, 1547–1582), који је у својој хроници: »Która przedtym nigdy światła nie widziała Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi« (»Која пре тога никада није светла видела, Кроника пољска, литавска, жмудска и целе Малорусије«; Кенигзберг, 1582) написао ове стихове: »Byłem sam tam w tych polach, gdzie nasi przodkowie / Turki bili, śpiewają dziś o nich Serbowie«.

[...] Други аутор који спомиње нешто о народним песмама јесте Хијероним Морштин (Hieronim Morsztyn; 1580–1623?). у књизи »Światowa rozkosz« (Краков, 1606; II изд. Познањ, 1622), у одељку *Muzyka*, спомиње како међу војницима, ситима већ труба и бубњева, тужни Србин вуче дугачко гудало погнувши главу на страну, »graiąc im starodubskie dумы, jak przed laty Turków bili Polacy i mężne Horwaty«.

[...] Трећи аутор такође спомиње српске гусле, али и гајде; то је Кацпер Мјасковски (Miaskowski, 1553–1622). у песми *Mieśopust polski*, која се налази у књизи *Zbiór rytmów...* (I издање Краков, 1612, II изд. 1622, III изд. у Познању, 1855, II, 187–192) пева песник

³ Тему „Леђан града” обрадила је детаљно у последње време немачка слависткиња Габријела Шуберт у реферату читаном на XVI Међународном конгресу слависта у Београду 2018. године. G. Schubert, *Wo befindet sich und was ist Ledjangrad?*, [в:] S. Kempgen, M. Wingender, L. Udolph, *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress Belgrad 2018*, Wiesbaden 2018, с. 527–539.

о богу Баху, који је »оставио машкаре и веселе свеце«; ту има и ово место: «Serbskie skrzyrki i dudy ostatak zagłuszają. Gdy z maskami odedrzwii do pościenia kluszą...».

Историјски извори⁴

Петар Буњак (1999) о најранијим односима између пољског и српског народа пише овако:

У нашим изворима нема много сведочанстава о политичким додирима, а још мање о непосредним културним прожимањима двају словенских народа, пољског и српског, у њиховој дубљој историјској прошлости. Можемо само претпостављати да је свакако морало бити доста раних и, могућно, разгранатих економских контаката посредством трговачких путева који су преко наших крајева повезивали пољске земље са Византијом и Истоком. За некакве запаженије односе у културном погледу могло је бити још мање места с обзиром на припадност наших народа различитим ареалима.

С обзиром на то, нема много података о културној, економској или политичкој размјени најранијег доба. Након продора Османлија на Балкан и знатног проширења пољских граница у XIV вијеку, та размјена постаје далеко чешћа – најприје јер Пољска постаје »источни бастион Европе« (Буњак, 1999) те, захваљујући територијалном проширењу, она обухвата и подручја насељена православцима (Буњак, 1999). Вијести о пољском војевању са Османлијама преносиле су се код Срба, нарочито код преписивача (Трифунковић, 1980, с. 59–67). Значајан траг о српско–пољским односима представљају и „проситељна писма” – „монаси српских манастира са широког данашњег југословенског подручја и са Свете Горе Атоске одлазе већ од XVI века у пољске крајеве ради скупљања милостиње” (Трифунковић, 1980, с. 59–67). О тим путовањима остали су понеки вриједни записи, а забиљежено је и да су у Пољској били монаси из манастира Папраћа 1561, Ремета 1628, Лепавина 1650, Раваница 1692. године (Буњак, 1999). Да та путовања нису била ријеткост, показује и постојање сталног обрасца таквих писама, који је био у Архиву Српске академије наука и уметности (Трифунковић, 1980). У XVIII вијеку многи знаменити Срби били су у Пољској: Доситеј Обрадовић, Јован Рајић, Герасим Зелић и други, а било је и повремених путовања из Пољске на Балкан (Буњак, 1999). Током наредних сто година, веза двију земаља почела се разгранавати и доносити резултате на културном, преводилачком и политичком пољу (Буњак, 1999). Уосталом, у науци је одавно образложен и утицај пољске емиграције у Паризу и Лондону (послије устанка 1830) на настанак и садржај *Начертанија*⁵ из 1844.

⁴ Забиљежени су бројни спорадични подаци о српским и пољским везама од средњег вијека наовамо, а у овом раду садржане су само информације кључне за разумијевање дјела.

⁵ *Начертаније* (написано 1844, објављено 1906), програм састављен за Александра Карађорђевића, представља нацрт о спољашњој и унутрашњој политици тадашње Србије, а односи се на уједињење територија које су насељене Србима.

Када је у питању данашња Босна и Херцеговина, већ смо поменули да су монаси манастира Папраћа били у Пољској у XVI вијеку. Постоје и извори из путописа Пољака који су се идући кроз Босну и Херцеговину упућивали у Цариград или Русију или су путовали у Далмацију, Босну и Херцеговину, Дубровник, Црну Гору. Нама су свакако најпознатији и најсвјежији докази блиских сусрета Пољака и Срба подаци о пољским колонистима који су у Босну и Херцеговину стигли за вријеме Аустроугарске (Lis, 2016). Они су стизали у оквиру планског размјештања кадра у Хабзбуршкој монархији у појединачним и групним досељавањима, а населили су подручје срезова Прњавор, Градишка, Дервента, Бања Лука и Брод (Дрљача, 1984, с. 7, 29)⁶. Пољска књижевница Марија Домбровска била је у Босни и Херцеговини 1934. и о том боравку написала је извјештај о привредном и политичком положају досељеника, животу са старосједиоцима и чувању народности (Дрљача, 1976, с. 133–148)⁷.

Константин Михаиловић из Островице

Значајан историјски извор који би могао бити спона између Бање Луке и Пољске представља хроника Константина Михаиловића из Островице, који је био „не само сведок него и активни учесник у многим догађајима који се могу сматрати за веома значајне” (Живановић, 2002, с. 4). Један од таквих догађаја има посредне везе и са градом на Врбасу. Наиме, Михаиловић је био турски јаничар и његова посљедња битка у овој војци била је борба за Звечај (Живановић, 2002, с. 71). Приликом освајања Босне, Константин Михаиловић постављен је 1463. за заповједника тврђаве Звечај:

Посевши град, кренуо је назад у своју престоницу, а мене је био ту оставио у једном граду званом Звечај, недалеко од Јајца и дао ми је педесет јаничара за поседање града и плату за пола године за свакога, а и других Турака сам имао (око) тридесетак за помоћ. А кад је цар напустио земљу, краљ Матија је, не оклевајући, с јесени стигао у Босну и опколио је Јајце, а исто тако и Звечај, у којем сам ја био. (Живановић, 2002, с. 129)

Након што је угарски краљ Матија Корвин (1458–1490) заузео Јајце, Константин „је предао Звечај са посадом од 50 јаничара и ступио у краљеву службу. Током ове експедиције, краљ је добио 28 тврђава међу којима су

⁶ Југословенски Пољаци су се после Другог свјетског рата почели враћати у послужбени Пољску, на основу *Протокола о осељавању Пољака*, потписаног 2. јануара 1946. између Владе Републике Пољске и Владе ФНРЈ (Дрљача, 1985, с. 72).

⁷ Још један опис живота Пољака у Босни дао је Станислав Роспонд у књизи *Jugoslawia. Z teki podróżnika i obserwatora* (1936), гдје је свратио пажњу на то да је прво дошла у Босну интелигенција потребна у хабзбуршкој администрацији и судству а после сељаци. „Пољска села – примјетно је – одржавају осјећај националног идентитета” (Rospond, 1936, с. 168, прев. МЈС) и додао да у Бањалуци највеће рибогојилиште држи син досељеника, почасни конзул Пољске, Артур Бурда (Rospond, 1936, с. 169. прев. МЈС).

били Бања Лука, Тешањ, Сребреник са свим жупама у Доњим крајевима и у Усори” (Микић, 1995, с. 41).

Кад се вратио „међу хришћане”, Михаиловић је прво једно вријеме био у Мађарској, а онда се настанио у Пољској. Његово дјело *Јаничарење успомене* [*Pamiętniki janczara: (czyli kronika turecka)*], написано најприје на пољском језику, посвећено краљу Јану Олбрахту, који је владао од 1492. до 1501, било је „на линији” опште пољске политике и пољских схватања (Живановић, 2002, с. 45). Претпоставка је да је ова хроника у ствари требало да послужи хришћанским владарима да боље упознају устројство турске војске како би се одбранили од Османлија. За нашу причу најзначајније је свакако то што је Константин описао свој боравак у Звечају, који је удаљен свега неколико километара од Бање Луке, па можемо претпоставити да су се Пољаци, будући да је рукопис био веома популаран, на основу Константинових сјећања и упознали са Босном и Јајачком бановином. Тешко је са ове временске дистанце и без чврстих потврда говорити о доказима и аргументима, али овај спис нам свакако дозвољава да претпоставимо да су на пољском двору познавали неке прилике о Бањој Луци и околини и прије него што је она постала центар Босанског пашалука⁸.

Хијероним Морштин (1581–1622)

Осим насумичних помена и спорадичних биљежака, о Хијерониму Морштину нисам нашла много података у српским изворима. Што се тиче овог његовог дјела, још мање. Српски аутори га најчешће наводе када говоре о помену српских народних пјесама у Пољској (Георгијевић, 1936; Буњак, 1999).

Интересантно је да су и пољски извори прилично оскудни, а кад је живот овог барокног пјесника у питању, зна се да је врло рано остао сироче и да је примљен код ујака Самуела Готарда Ласког, пољског дипломате и секретара на двору шведског и пољско-литванског краља Сигисмунда III Вазе (Grześkowiak, 2007b). Рођен је око 1581. године а умро је у 41. години.

Његова најпознатија дјела су *Światowa Rozkosz* [*Свјетска раскош*] и *Historyja ucieszna o zasnej królownie Banialuce ze wschodniej krainy* [*Забавна прича о племенитој принцези Бањалуци из источних крајева*] (Grześkowiak, 2007a). Чини се да су најбољи извор за проучавање пишчеве биографије управо његова дјела, а судбина се према њима и није односила благонаклоно пошто су многи рукописи остали изгубљени или су се нашли у полемикама око спорног ауторства (Karpiński, 1995). Друге појединости из Морштиновог живота тешко се могу поуздано утврдити, те тако неки извори наводе да је

⁸ Данашње име града помиње се први пут 1494. у повељи угарског краља Владислава II Јагелонаца (*Хронологија историје Бање Луке*) МЈС.

био јако близак двору а други да је био свештеник (Karpiński, 1995, с. 6). Пјесник је за живота био славан и његова дјела су често преписивана, па Гжешковјак [Grześkowiak] наводи и да је „Морштин највероватније био први такав писац који је створио пут за најважнију форму барока у пољској поезији – рукописима”⁹ (Grześkowiak, 20076).

Прича о принцези Бањалуци

Прави назив Морштиновог дјела је *Забавна прича о племенитој принцези Бањалуци из источних крајева*. Мада се ова верзија у литератури ријетко среће, познати су краћи називи *Бањалука* и *Прича о принцези Бањалуци*. Дјело је било познато само путем преписа, а први пут је издано 1650. године. Међутим, тек је два вијека касније одређен њен аутор – 1820. године један критичар приписао је *Бањалуку* Морштину (Grześkowiak, 20076).

То је прије свега срећна прича: перипетије јунака, њихов труд, покушаји, детерминација у борби са судбином награђују се финалном свадбом [...] Ово Морштиново дјело је прва бајка или ако више волите, магична бајка у пољској књижевности у којој важну улогу играју зачарани реквизити и чудесне моћи – овако пјесму описује пољски аутор Радослав Гжешковјак. (Grześkowiak, 20076)

Прича је подијељена на дијелове у којима се дају кратак опис онога што слиједи, информације о добима дана и положају сунца. Препуна је магичних елемената и натприродних појава – зачарана јабука, необична бића, страшни ђаволи и вјештице. Р. Гжешковјак (20076) истакао је детаље који говоре о мајсторству писца и чине ову причу другачијом од осталих Морштинових остварења али и дјела других писаца тог периода. Први је опис краљевићеве потраге за Бањалуком. Он, наиме, среће три пустињака, који му уз помоћ животиња, птица и вјетра припомажу у трагању. Каталог животиња и птица импресиван је, али посебно умијеће писца види се у какофонији звукова који су дотад незабиљежени у пољској књижевности (Grześkowiak, 20076). Други интересантан потез нашег писца огледа се у чињеници да је принцеза на неколико мјеста именована, али је краљевић остао безимен, „што значи да сваки читалац може да се поистовјети с њим” (Grześkowiak, 20076).

Без обзира на пишчево умијеће да обичну љубавну причу надогради фантастичним елементима и егзотичним детаљима – попут имена принцезе, и тако јој да сасвим другачији печат, Морштин ипак није сасвим оригиналан

Сви мотиви романсе су из разних верзија у међународној класификацији Арна и Томсона означени бројем АТ 400: краљевић креће у лов (I е) и заједно са слугом се нађе у зачараном замку неке принцезе (II б), она се договара са њим за састанак, али кад долази на уговорено мјесто, налази га гдје спава због зачаране јабуке (III и, j, к), принцезин замак се руши и она одлази (IV), а краљевић креће да је тражи, пење се на

⁹ Преводи са пољског – ако нису потписани – Г. Ђурђев-Малкјевич.

високу планину и уз помоћ пустињака које је срео, а који имају власт над сисарима, птицама и вјетровима, сазнаје гдје да тражи своју драгу (V а, 61), налази принцезин замак и прави се да је помоћник баштована (VI 61), побјеђује у турниру (VI е1) и дозвољава да буде препознат по поломљеном прстену (VI д). (Grzeškowiak, 20076)

Наведене елементе приче могли бисмо анализирати и помоћу Пропове класификације јер поједини дијелови јасно упућују на заједничке елементе, односно функције бајке¹⁰ у народној књижевности. Овдје ћемо се задржати само на дјелокругу јунака. На примјер, принц, син краља Либејна, удаљава се од куће у шуму (I е – удаљавање), при потрази за принцем помажу му животиње, птице, вјетрови (XIV, Z9 – разна лица се стављају јунаку на располагање), принц стиже у другу земљу и нико га не препознаје, ради као баштован (XXIII – јунак стиже непрепознат кући или у другу земљу), Бањалука препознаје принца по прстену (XXVII – јунака препознају по знаку или предмету), принц се жени Бањалуком и ступа на престо (XXXI – јунак се жени и ступа на престо) (Проп, 2012, с. 35–75).

Са друге стране, у *Причи о принцези Бањалуци* налазимо и неке барокне елементе (Бојовић¹¹, 2014), као што је типичан почетак чија је тема покајање:

Бијаше то давно, али већ у хришћанству, када грешне душе осјетише свјетлост божанску и смрт нам већ бјеше опроштена, јер нас је Исус искупио због првобитног Адамовог гријеха. (*Прича о принцези...*, с. 21)

Можемо закључити да ово дјело представља неку врсту синтезе бајке као подлоге из народне књижевности и барока као књижевног правца у коме је Морштин стварао. Основа овог дјела јесте љубавна прича између неименованог принца из сјеверне земље и принцезе Бањалуке, која је, изгубивши родитеље, стигла у необичан замак надомак Либејновог краљевства. Јунак и јунакиња одмах се заљубљују, али их чекају разне потешкоће – љубоморна дворска дама која се жели удати за принца и уз помоћ магије одваја га од Бањалуке, одлазак Бањалуке у далеку земљу, јунакова потрага за њом, витешки турнир на којем принц учествује. На крају ипак љубав побјеђује, принц осваја турнир и жени се Бањалуком.

Бањалука у Пољској – етимологија, историја и савремено значење

Бројне су теорије о томе како је Морштинова принцеза из источних крајева добила име¹², а она о вези између града Бање Луке и Пољске највјероватнија

¹⁰ Функције ликова, редослијед функција, слична структура (Проп, 2012, с. 29–33).

¹¹ У књизи З. Бојовић исцрпно су описане особине барокног стила на примјеру дубровачке књижевности.

¹² Гжешковјак наводи неколико извора који му се ипак чине мање вјероватним од горе наведених – термин *bannieleuca* латинском је означавао крај терена заштићеног имунитетом

је. Тако је мислио и Фран Илешић, у чијем раду налазимо и први помен *Приче о принцези Бањалуци*:

могуће би наине било и то, да је израз узет од вароши, али преко Морштина, т. ј. да је Морштин сам своју »јунакињу« назвао према имену босанске вароши. Да је израз постао популаран баш преко Морштина, врло је вероватно, јер је он својим стиховима, који су се, нештампани, ширили од двора до двора, имао на друштво свога времена велики утјецај. (Илешић, 1922–1923, с. 84)

У прилог изнесеној хипотези иду следеће чињенице – неки сматрају да је информатор пјесника био неки мађарско-словеначки продавац биља и етеричних уља (Grzeškowiak, 2007б). Са друге стране, као што смо већ навели, Хијероним Морштин у свом другом дјелу *Światowa rozkosz (Свјетска раскош)* (VII 21–26) опет помиње наше крајеве, што свакако не може бити случајност. Ту налазимо како међу војницима, којима је већ доста труба и бубњева, тужни Србин, са главом погнутом на страну, вуче дугачко гудало, свирајући им старинске пјесме како су некада Пољаци и храбри Хрвати побјеђивали Турке (Grzeškowiak, 2007б). Већ сам истакла како је *Јаничарева хроника* Константина Михаиловића из Островице, посвећена пољском краљу и народу, била веома популарна и преписивана на пољском двору, па је Морштин, преко ујака политичара који га је усвојио, могао сазнати за ово дјело, читати га и тако се информисати о Босни и Херцеговини. Михаиловић је ово дјело написао сто година прије него што је Морштин именовао своју принцезу Бањалуком, а касније је наш град постао и центар Босанског пашалука, па тако није невјероватно да је Морштин знао за нашу Бању Луку. Без обзира на то што у његовој магичној бајци не наилазимо на детаље, претпостављамо – као и други истраживачи *Приче о принцези Бањалуци* – да је пјесника привукло само име града, које му се учинило егзотичним.

С временом ће се десити потпуно неочекиван обрт, па ће бајка, заправо име принцезе, прерасти у бесмислицу. Савремени рјечник пољског језика објашњава ову ријеч кратко: «banialuka [...] zwykle w *lm* „brednie, niedorzeczności, głupstwa”»; Pleść banialuki. Wierzyć w banialuki. (od imienia)” (M. Szymczak, 1978, т. 1, с. 121).

Од имена града и принцезе до епонима

Пут који је у Пољској прошло име града, а преко Морштина име принцезе из источних земаља, испитао је детаљно поменути већ Радослав Гжешковјак (2007б), обраћајући пажњу пре свега на популарност Морштинове поеме. Иако је она била штампана много година после песникове смрти (1650)

или јурисдикцијом града, самостана; народне романсе Блиског истока помињу име „Benekli” или „Benli kuz”, дјевојке са младежом (2007б). За ове тврдње ипак нема довољно аргумената.

и прво је била читана у рукописима који су кружили широм земље углавном као лектира мање образоване паланачке, женске читалачке публике. Овај читалачки феномен су – пише Гжешковјак – у другој половини XVIII века спазили књижевници новог кова – представници доба просвећености. Најпознатији и најутицајнији су кренули са оштром критиком у име рационализма, против бајковитости. Франтишек Заблоцки 1774. у часопису *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne* упозорава младу девојчицу да је лектира *Банелуке* опасна за невино срце, а у комедији *Zabobonnik* (1781) исејава будалаштине једне слушкиње питајући да ли их је узела „из *Бањелуке*”. Игнације Красицки у песничком писму *Do księdza Adama Naruszewicza* страхује да јунакиња из Морштинове поеме може заменити праву пољску хероину Ванду. Језгровиту карактеристику овог дела је дао у фусноти у поеми *Organy* Томаш Кајетан Венгьерси: „Banialuka, dawna bardzo historia romansowa, pozbawiona sensu, ledwie już podsędków jest zabawą”. У исто време паралелно се појављује реч „banialuka” писана малим словом као синоним глупости: прво код Красицког, после код Станислава Костке Потоцког и Јулијана Урсина Њемцевича у комедији *Samolub*: „Co to za banialuka! Morze głupstw bezdenne!”. Захваљујући популарности поеме и упркос строгим критичарима, Бањалука је „отишла у пословицу” – констатује Гжешковјак.

Треба додати да је и у XIX веку Морштинова бајка имала још неколико издања али као књижевно дело је доживела рехабилитацију тек у XX веку када је барок постао предмет интересовања многих истраживача и када су уочене његове посебност, вредности и чари. Чеслав Хернас у свом монументалном делу (Hernas, 1972), описујући причу о Бањалуци, примећује да је она генолошки ближа бајци него романси и да „није само фабула допуњена неопходним описима већ креација својеврсне визије света на рубу вероватности и изузетности” (Hernas, 1972, с. 54, прев. МЈС). Засебну вредност представља – додаје Хернас – богатство и инвентивност песничког језика пре свега у описима натуре, животиња и птица.

Skowronkowie wesoło pod niebem śpiewali,
przepióreczki zwabiały, a trznadle strykali.
Ciegocą kopatwy, a protesty świerczą,
gile i szpaki świszczą, jemiołuchy skwierczą,
świergołą syrokosy, szczygieł przekrzykuje,
makolągwa gwizdała, krzywonos wkrzykuje,
psykali czyżkowie, kwiczoły piskały,
drozdy skrzypią, a żolny niemiło skrzeczały.
(w. 223–230, с. 115)

Критичка галама око приче о принцези учинила је њено име крајем XVIII века толико популарним да се у најстаријем стручном речнику пољског језика (Linde, 1807) налази широко објашњење речи „бањалука” (banialuka). Самуел Богумил Линде изводи њену етимологију из бајке о принцези, без ауторовог

имена: „BANALUKA, BANIALUKA, Banieluka, romans wierszem pod tytułem: *historia ucieczna o zaciej królownie Banialuce* [...], banialuka: lada brednie, głupstwa drukowane, bałamuctwa, książka, czyli pismo bez sensu [...], 2. Ogólnie: brednie wszelakie, bajki, bałamuctwa, fraszki” (Linde, 1807, т. 1, с. 49). То је доказ да се већ у доба просвећености име претворило у епоним.

Шире објашњење израза – да је настао путем Морштинове приче, да означава бесмислице, и да се јако често користи међу Пољацима – налазимо у варшавским новинама 1847 (*Kurier Warszawski*, 1847, с. 1097). До краја XIX века је реч *banialuka* била повезана само са Морштиновом поемом, а име града на Врбасу бележи тек тзв. „варшавски речник” из 1900. године.

Banialuka, I, część. w Im, x Banaluka, † Banieluka 1. † *książka, pismo bez sensu*. 2. *brednie, niedorzeczności, bzdurstwa, głupstwa, androny*: Prawić banialuki. »To nie banialuki« (=nie bagatela). <Albo od królowny Banialuki w piśmie Morsztyna 1650, a. od miasta Srb. Banja Luka (łaka bańska)>. (*Słownik* 1900, с. 99)

Повратак принцезе

Сигнализиран у наслову овог рада, повратак принцезе у Бању Луку врши се путем превода Морштинове фантастичке приче и публикације на српском, што је заслуга Удружења лектора Републике Српске, Удружења Пољака Бањалука¹³ и лично Александре Савић која је у опширном предговору показала ово дело у широком контексту давних контаката Срба и Пољака. Није случајно да је издање *Бањалуке* настало у «њеном» граду јер је у њему активно Удружење Пољака, потомака пољских насељеника који су стигли у Босну, што је већ раније био речено. Већина њих после Другог светског рата дошла је у Пољску, пре свега на запад, на земље које су напустили Немци. Прво приватне а после званичне контакте повезале су раздвојене породице и познанике из пољског града Болеславјеца и околине и града на Врбасу. Жива до данас активност ових контаката и разни облици дружења заслужују пажњу нових истраживача.

Транслатолошка питања

Пошто је публикација фантастичке приче о принцези намењена широј читалачкој публици, издавач и преводилац су морали учинити све да буде

¹³ Удружење Пољака Бањалука је заслужено такође другим публикацијама превода пољске поезије на српски као нпр. песама Еве Соненберг, Еве Липске и Мажане Богумиле Кјелар у преводима Бисерке Рајчић, најпознатијег и најзаслужнијег преводиоца пољске књижевности на српски језик (Е. Sonenberg, *Poezija*, Banja Luka 2016; Е. Lipska, *Centrifugirajuća nada*, Banja Luka 2018; М.В. Kjelar, *Sacra conversatione*, Banja Luka 2020).

приступачна савременом читаоцу. Дужина написаног у стиху текста, који садржи многе догађаје и неочекиване заплете, а такође необично китњаст барокни језик, који је данас такође у Пољској тешко разумљив – захтевали су радикалне редитељске одлуке од стране издавача и преводиоца, Гордане Ђурђев-Малкјевич. Решење да се текст прикаже у прозном облику било је потпуно оправдано с погледом на српске читаоце заинтересоване давним везама.

Морштинова поема је подељена на десет делова, на крају последњег налази се осам нумерисаних песама а у закључку три кратке песме везане за свадбу (*Ślub i wesele, Te Deum laudamus, Bankiet*). Сваки део поеме почиње од кратког прозног садржаја и ову конструкцију је преводилац оставио нетакнуту. На тај начин читалац добије слику целине дела. Стихован облик има превод свих осам песама из последњег дела што је захтевало решење питања версификације: Морштин се служи регуларним тринаестерцем и парним римовима. Тај облик грађења стиха скоро није био познат у српској давној версификацији. Г. Ђурђев-Малкјевич успешно уводи тринаестерац (иако се понекад појављују одступања од њега), чувајући оригиналну ритмичку структуру стиха, његову мелодију, али одустаје од обавезног у пољској традицији римовања. Понекад се деси типично граматички слик (нпр. на почетку песме пете: високо/дубоко, ниско/блиско, боље/доље, с. 42). Врло интересантан доказ транслатолошких потешкоћа и успешног решења не само у версификацији јесте дупли превод почетка поеме. Наведен у предговору књиге, почетни фрагмент у стиху броји 22 стиха (само 5 дугачких сложених реченица), који су већином римовани, а у прозном фрагменту текст има 6 и по реченица). Краће реченице чине текст једноставнијим.

После кратког прозног резимеа првог дела, Морштинова поема почиње:

Już wtenczas wierne dusze od gnuśnej ciemności
wywiedziono, już Boskie poznali jasności
święci, już nasza śmiercią była śmierć zgładzona,
przestępstwem Adamowym na karki włożon[a],
kiedy król Akwilonu zimnego panował,
Libejn, którego zaś syn wschód słońca hołdował.

(*Прича о принцеви...*, с. 51)

У песничком преводу сачувана је старинска синтакса, обрнути ред речи, уместо римованог тринаестерца је уведен у већини стихован римован четрнаестерац:

Већ су тада изведене из те густе таме
душе вјерне, већ су свеци осјетили саме
свјетлости божанске, смрт бијаше наша тада
опроштена, а због гријеха Адамова, иста ко и сада,
тад краљ Либејн Аквилонем хладним владаше
а син му дјеву са истока љубљаше.

(*Прича о принцеви...*, с. 16),

а у прозној варијанти:

Бијаше то давно, али већ у хришћанству, када грешне душе осјетише свјетлост божанску и смрт нам већ бјеше опроштена, јер нас је Исус искупио због првобитног Адамовог гријеха. Владаше тада сјеверним, хладним Аквилонем краљ Либејн, чији син поклањаше своје срце лијепој дјеви са Истока. (*Прича о принцези...*, с. 21)

Једна сложена реченица оригиналног текста (у шест стихова) у песничком преводу је иста, у прозном – подељена је на две. У првом преводу сачуване су такође риме и неки од песничких средстава (*Akwilon zimny* – *Аквилон хладни* – *сјеверни, хладни Аквилон*). Преводац одустаје од компликованих метафора (*przestępstwo Adamowe na karki włożone* – је *гријех Адамов* – или *првобитни Адамов гријех*) али брине о сачувању атмосфере давнине користећи граматичку форму глагола – имперфекат. Архаизацији текста служи такође почетак «бијаше то давно» типичан за бајке и израз «свјетлост божанска».

Неколико наведених овде примера показује да превод – намењен савременом читаоцу – може одиграти популаризаторску улогу и такав је био главни циљ издавача. За бањалучке читаоце који се слободно служе пољским језиком смештена је и оригинална верзија Морштиновог дела коју је уступио пољски издавач Р. Гжешковјак. Проналазак *Приче о принцези Бањалуци* и штампање успешног превода намењеног широкој публици служи не само популаризацији овог дела већ је још један корак ка разјашњавању давних контаката између Срба и Пољака.

Библиографија

- Бојовић, З. (2014). *Историја дубровачке књижевности*. Београд: СКЗ [Bojović Z. (2014). *Istoriја dubrovačke književnosti*. Beograd: SKZ].
- Буњак, П. (1999). *Преглед пољско-српских књижевних веза (до II светског рата)*. Београд: Славистичко друштво Србије. Интернет издање [Bunjak, P. (1999). *Pregled poljsko-srpskih književnih veza (do II svetskog rata)*. Beograd: Slavističko društvo Srbije]. Preuzet iz: <https://www.rastko.rs/rastko-pl/index.php> (pristup: 1.02.2021).
- Георгијевић, К. (1936). *Српскохрватска народна песма у пољској књижевности*. Београд: Српска краљевска академија. Интернет издање [Georgijević, K. (1936). *Srpskohrvatska narodna pesma u poljskoj književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga]. Preuzet iz: <https://www.rastko.rs/rastko-pl/umetnost/književnost/studije/kgeorgijevic-pesma.php> (pristup: 1.02.2021).
- Гундулић, И.Ц. (1990). *Осман*. Сарајево: Свјетлост [Gundulić, I.Dž. (1990). *Osman*. Sarajevo: Svjetlost].
- Дрљача, Д. (1976). Марија Домбровска о Пољацима у Босни. *Зборник за славистику Матице српске*, 10, с. 133–148 [Drljača, D. (1976). Marija Dombrovska o Poljacima u Bosni. *Zbornik za slavistiku Matice srpske*, 10, s. 133–148].
- Дрљача, Д. (1985). *Колонизација и живот Пољака у југословенским земљама, од краја 19. до половине 20. века*. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт [Drljača, D. (1985). *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama, od kraja 19. do polovine 20. veka*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut].

- Живановић, Ђ. (1954). *Константин Михаиловић из Островице: Јаничарева успомена или Турска хроника*. Београд: Српска академија наука [Živanović, Đ. (1954). *Konstantin Mihailović iz Ostrovice: Janičareve uspomene ili Turska hronika*. Београд: Српска академија наука].
- Илешкић, Фран (1922–1923). Словенске етимологије. *Јужнословенски филолог*, III, с. 83–84 [Pešić, F. (1922–1923). Slovenske etimologije. *Južnoslovenski filolog*, III, s. 83–84].
- Јакубјец-Семкова, М. (1996). Шта су Пољаци пре сто година знали о српској књижевности? у *Сто година полонистике у Србији*, зборник радова са јубиларног научног скупа. Београд: Катедра за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, Славистичко друштво Србије. Интернет издање [Jakubjec-Semkova, M. (1996). Šta su Poljaci pre sto godina znali o srpskoj književnosti? *Sto godina polonistike u Srbiji*. Београд: Катедра за славистику]. Preuzet iz: <https://www.rastko.rs/rastko-pl/stogodina/mjakubjec-xix.php> (pristup: 1.02.2021).
- Лома, А. (2002). *Пракосово: словенски и индоевропски корени српске епике*. Београд: Балканолошки институт [Loma, A. (2002). *Prakosovo: slovenski i indoevropski koreni srpske epike*. Београд: Balkanološki institut].
- Микић, Ђ. (1995). *Бања Лука на Крајини хвала*. Бања Лука: Библиотека баштина [Mikić, Đ. (1995). *Banja Luka na Krajini hvala*. Banja Luka: Biblioteka Baština].
- Новаковић, С. (1879). Леђан град и Пољаци у српској народној поезији. *Летопис Матице српске*, 120, с. 159–174 [Novaković, S. (1879). Leđan grad i Poljaci u srpskoj narodnoj poeziji. *Letopis Matice srpske*, 120, s. 159–174].
- Проп, В. (2012). *Морфологија бајке*. Београд: XX век [Prop, V. (2012). *Morfologija bajke*. Београд: XX век].
- [Морштин, Х.] (2021). *Прича о принцези Бањалуци*. [Приређ. Савић, А., прев. Ђурђев-Малкјевич, Г.]. Бања Лука: Удружење Пољака, Удружење лектора Републике Српске [Morštin, H. (2021). *Priča o princezi Banjaluci*. Priređivač Savić, A., prev. Đurđev-Malkjević, G. Banja Luka: Udruženje Poljaka. Udruženje lektora Republike Srpske].
- Секулић, И. (2003). *Аналитички тренуци*. Нови Сад: Stylos [Sekulić, I. (2003). *Analitički trenuci*. Novi Sad: Stylos].
- Скок, П. (1971). *Етимологијски рјечник српског или хрватског језика*. Загреб: ЈАЗУ [Skok, P. (1971). *Etimologijski rečnik srpskog ili hrvatskog jezika*. Zagreb: JAZU].
- Караџић, В. С. (1852). *Српски рјечник: истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Штампарија Јерменског манастира [Karadžić, V. S. (1852). *Srpski rječnik: istumačen njemačkim i latinskijem riječima*. Беч: Štamparija Jermenskog manastira].
- Караџић, В. С. (1845). *Српске народне пјесме. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић*. Беч: Штампарија Јерменског манастира [Karadžić, V. S. (1845). *Srpske narodne pjesme. Skupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić*. Беч: Štamparija Jermenskog manastira].
- Топић, М., Буњак, П. (2015). *Укрштања и паралеле*. Београд: EAT – Eco Art & Theory [Topić, M., Bunjak, P. (2015). *Ukrštanja paralele*. Београд: EAT – Eco Art & Theory].
- Трифунковић, Ђ. (1980). Леси и Лешка земља у старој српској књижевности и писмености. *Зборник Матице српске за славистику*, 21, с. 59–67. Интернет издање [Trifunović, Đ. (1980). Lesi i Leška zemlja u staroj srpskoj književnosti i pismenosti. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 21, s. 59–67]. Preuzet iz: <https://www.rastko.rs/rastko-pl/index.php> (pristup: 1.02.2021).
- Хронологија историје Бање Луке* [Hronologija istorije Banje Luke]. Preuzet iz: https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B5_%D0%91%D0%B0%D1%9A%D0%B5_%D0%9B%D1%83%D0%BA%D0%B5#CITEREF%D0%8F%D0%B0%D1%98%D0%B01962 (pristup: 28.11.2020).

- Grześkowiak, R. (2007a). *Historyja ucieszna o królownie Banialuce / Hieronim Morsztyn*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN–Wydawnictwo: Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria.
- Grześkowiak, R. (2007b). *Wprowadzenie do lektury „Historii o królownie Banialuce”*. Preuzet iz: http://www.staropolska.pl/barok/opracowania/banialuka.html?fbclid=IwAR1PCmSzYFVX-CgLWgLXnW3IKAlb7JYsFHCJ6kQNtLDOKRs_pmsK3gvs6bGg (pristup: 18.10.2020).
- Hernas, C. (1973). *Barok*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jakóbiec-Semkowowa, M. (1975). *Kazimierz Brodziński i słowiańska pieśń ludowa*. Wrocław–Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jakóbiec-Semkowowa, M. (1991). *Słowiańska pieśń ludowa w polskich przekładach doby romantyzmu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Leksikon Monumenta Serbica*. Preuzet iz: <http://monumentaserbica.branatomic.com/gradovi/epski/gradovi/gradout.php?id=1558&slovo=L&str=1> (pristup: 1.03.2021).
- Karłowicz, J., Kryński, A., Niedźwiecki, W. (red.). (1900). *Słownik języka polskiego ułożony pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwieckiego*. Warszawa.
- Karpiński, A. (1995). *Hieronim Morsztyn – Światowa rozkosz*. Warszawa: Instytut Badań Literackich.
- Kurier Warszawski* (1847). no. 229. Preuzet iz: <https://polona.pl/item/kurjer-warszawski-r-27-nr-229-28-sierpnia-1847,MTkxNTI1NTI/0/#info:metadata> (pristup: 19.01.2022).
- Linde, S.B. (1807). *Słownik języka polskiego*. Preuzet iz: <https://polona.pl/item/sownik-jezyka-polskiego-t-1-cz-1-a-f,MTI2MzI0NjE/146/#info:search:banialuka> T.1 (pristup: 30.12.2021).
- Lis, T.J. (2016). *Z Bośni do Polski*. Edycja źródłowa dokumentów dotyczących reemigracji Polaków z Bośni i Hercegowiny po II wojnie światowej. Bolesławiecki Ośrodek Kultury – Międzynarodowe Centrum Ceramik. Bolesławiec.
- Narodowe Centrum Kultury. Preuzet iz: <https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/BANIALUKI,cltt,B> (pristup: 16.12.2020).
- Rospond, S. (1935). *Jugosławja. Z teki podróżnika i obserwatora*. Miejsce Piastowe: Nakł. Towarzystwa Św. Michała Archaniola.
- Szymczak, M. (red.). (1978). *Słownik języka polskiego*, t. 1. Warszawa: PWN.